

Список використаних джерел:

1. Асеев В. Мотивация поведения и формирование личности. Москва, 1976. 156 с.
2. Якобсон П. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва, 1968. 318 с.
3. Парыгин Б. Основы социально-психологической теории. Москва, 1971. 351 с.
4. Криминальная мотивация / отв. ред. В. Кудрявцев. Москва : Наука, 1986. 302 с.
5. Вермеш М. Основные проблемы криминологии. Москва, 1978. 272 с.
6. Кузнецова Н. Проблемы криминологической детерминации. Москва, 1984. 204 с.
7. Новаков О. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192-196.
8. Криминология : учебник для учебных заведений МВД Украины / под ред. В. Лихолоба, В. Филонова. Киев ; Донецк, 1997. 398 с.
9. Поклад В., Гнатенко Е. Некоторые проблемы права и правоохранительной деятельности в массовом сознании жителей г. Луганска. Луганск, 2002. 46 с.

УДК 343.8

ОСНОВНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

Тернавська Анастасія Андріївна,
аспірант кафедри криминології та
кримінально-виконавчого права
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті розглянуто основні кримінально-правові заходи й особливості запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях. Доведено, що одним із основних елементів кримінально-правових заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях є такий самостійний інститут кримінально-виконавчого права, як режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Визначено ключові елементи системи режимних заходів запобігання суїциду серед засуджених, надано їх класифікацію. Так, однією зі складових частин спеціально-криминологічного запобігання є прогностична діагностика суїциду, під якою розуміється діяльність персоналу виправної колонії, спрямована на збирання, узагальнення й аналіз інформації про схильність засуджених до різних видів суїцидальної поведінки, визначення серед них категорій, найбільш схильних до самогубства. Наголошено, що під час проведення заходів зі встановлення потенційних суїцидентів у виправних колоніях персоналу установ необхідно зосередитися на особах, щодо яких надходять дані, які свідчать про їх небезпечне становище в мікросоціальному середовищі засуджених у плані соціальної адаптації, тобто про такі обставини, що можуть призвести до конфліктної ситуації, агресивних проявів чи суїциду. Важливим напрямом діяльності персоналу виправних колоній, спрямованої на запобігання суїциду серед засуджених, є корекція агресивних проявів, яка полягає у виявленні засуджених, схильних до агресії. Визначення різновиду агресії дає можливість персоналу установи правильно обрати найбільш дієві психокорекційні заходи, форми та методи роботи з конкретним засудженим.

Зроблено висновок, що успішність реалізації заходів запобігання доведенню до самогубства засуджених залежить від ступеня злагодженості дій працівників усіх служб і підрозділів виправних колоній.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, суїцид, запобігання суїциду.

KEY CRIMINAL LEGAL MEASURES TO PREVENT SUICIDE AMONG CONVICTS IN CORRECTIONAL FACILITIES

Ternavska Anastasiia Andriivna,
Postgraduate Student
at Department of Criminology
and Criminal Executive Law
(National Academy of Internal Affairs
of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article deals with the main criminal-law measures for the prevention of suicide among convicts in correctional colonies. The features of preventing suicide among convicts in correctional colonies are highlighted. It is proved that one of the main elements of criminal-legal measures for the prevention of suicide among convicts in correctional colonies is an independent institute of criminal-executive law, such as a mode of execution and serving a sentence in the form of imprisonment. The key elements of the system of regime measures for the prevention of suicide among convicts are determined, their classification is given. Thus, one of the components of special-criminological prevention is the prognostic diagnosis of suicide, which refers to the activities of the staff of the correctional colony, aimed at collecting, summarizing and analyzing information about the susceptibility of convicts to various types of suicidal behavior, identifying among them the categories most suicidal. It was emphasized that during the conduct of measures to identify potential suicides in correctional colonies, the staff of the institutions should focus on persons who are receiving data indicating their dangerous situation in the micro-social environment of convicted persons in terms of social adaptation, that is, about such circumstances that may lead to a conflict situation, an aggressive manifestation or suicide. It was found out that the correction of aggressive manifestations, which consists in the identification of convicts inclined to aggression, is an important direction in the work of the correctional colony's staff aimed at preventing suicide among convicts. Determining the kind of aggression allows the staff of the institution to correctly select the most effective psycho-corrective measures, forms and methods of work with the specific convicts. It is concluded that the success of the implementation of measures to prevent the conviction of suicide depends on the degree of coherence of the actions of the employees of all services and units of correctional colonies.

Key words: convicted, imprisonment, suicide, prevention of suicide.

Постановка проблеми. Нині проблема суїциду стає однією з найбільш актуальних соціально-психологічних проблем сучасного суспільства. Спостерігається збільшення кількості патологій у психологічному житті людей, зокрема в установах відбування покарань. Як свідчить статистика, Україна є лідером за кількістю самогубств, учинених у місцях позбавлення волі.

Зазначене дає підстави стверджувати, що визначення ефективних заходів запобігання вчиненню суїциду серед засуджених у виправних колоніях зберігає свою теоретичну і практичну актуальність для кримінально-виконавчої системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній літературі питанню запобігання суїциду в установах виконання покарань приділялася особлива

увага. Такі автори, як Ю.В. Александров, Ю.М. Антонян, І.Г. Богатирьов, М.Г. Дебольський, Н.Ю. Максимова, Л.М. Мелентьев, А.С. Михлин, В.В. Суліцький, А.П. Тищенко, В.А. Тихоненко, В.О. Шаповалов, Р.А. Шахманов, Л.М. Шестопалова і багато інших торкалися окремих питань запобігання суїциду в установах виконання покарань.

Проте кримінально-правові заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях комплексно науковцями не досліджувалися, що зумовлює актуальність теми дослідження та необхідність проведення відповідного комплексного наукового пошуку.

У зв'язку з вищевикладеним метою статті виступає дослідження основних кримінально-правових заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях, а також пошук шляхів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Особливістю будь-якої профілактичної роботи в установах виконання покарань є те, що вона проводиться у межах кримінально-правових відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією кримінальної відповідальності та виконанням призначеного судом покарання.

Відповідно, більшість заходів, спрямованих на запобігання тому чи іншому явищу, здійснюється на підставі та в порядку, передбачених нормами кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства. Водночас деякі превентивні заходи можуть реалізовуватися відповідно до інших законодавчих актів (наприклад, зі здійснення оперативно-розшукової діяльності, забезпечення заходів безпеки і застосування вогнепальної зброї і т.п.) або в ненормативному порядку, будучи урегульованими нормами права лише в загальній формі (наприклад, при проведенні виховної роботи із засудженими уповноваженими на те представниками громадських організацій, окремими громадянами і т.д.) [1, с. 87].

Проблема запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях деякою мірою ускладнена через низьку підготовку та поверхнєве ставлення до неї певної частини співробітників виправних колоній, крім цього, здебільшого суїцидальні акти засуджених пов'язують із психічними відхиленнями або практично не звертають на них уваги, оцінюючи їх як звичайні, «нормальні» для місць позбавлення волі явища.

Вважаємо, що запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях неможливе без розробки комплексних профілактичних заходів і певних етапів їх реалізації. Нині прийнятий у кримінології термін «попередження злочинності» трактується як «складний комплекс різноманітних заходів попереджувального впливу», «комплекс взаємопов'язаних заходів, що проводяться державними органами та громадськістю» [2, с. 178] або «система державних і громадських заходів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, виявлення, блокування, нейтралізацію й усунення причин, що її породжують» [3, с. 82].

Заходи попередження злочинності у класичній кримінології поділяються на такі етапи, як профілактика, запобігання і припинення. У кримінології «профілактику, предметом якої є суїцид, пияцтво, наркотизм», тобто форми аутодеструктивної поведінки, прийнято називати «соціальною профілактикою» [4, с. 12-13]. Слід зазначити, що більшість правознавців, котрі займаються розробкою питань профілактики, насамперед, крайньої форми аутодеструктивної поведінки засуджених, у своїх дослідженнях акцентували увагу на психолого-педагогічних, медичних і організаційних моментах (А.Г. Амбрумова, І.Б. Бойко, О.С. Міхлін, М.П. Мелентьев, А.П. Тищенко та ін.), правовим аспектам проблеми суїциду приділяється менше уваги (Р.А. Шахманов, О.Р. Цой). Зважаючи на значення досліджень поіменованих науковців і власні переконання, найбільшого ефекту під час їх практичної реалізації можливо досягнути лише за комплексного характеру їх застосування, що здійснюється в рамках правової регламентації, оскільки «загальні напрацювання у сфері профілактичних

заходів повинні закріплюватися юридично» [5, с. 115] і реалізовуватися також і в місцях позбавлення волі.

У цьому контексті необхідно навести думку вітчизняного вченого О.О. Шкута, котрий стверджує, що проблема запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень має передбачати комплекс заходів, які включають у себе оптимальне поєднання загальносоціальних (організаційно-правових, соціально-економічних тощо), спеціально-кримінологічних (оперативно-розшукових і виправних), індивідуально-профілактичних і віктимологічних заходів впливу, здійснюваних у тісній взаємодії суб'єктів кримінально-виконавчої системи з дотриманням принципів, напрямів, форм і методів як відомчої, так і міжвідомчої взаємодії, а також упродовження запобіжно орієнтованого спецкурсу до навчальних планів підготовки фахівців у навчальних закладах ДКВС України [6, с. 288]. Зазначене ще раз підтверджує доцільність комплексного застосування заходів, спрямованих на усунення будь-яких негативних процесів в умовах виправної колонії, в т.ч. суїциду серед засуджених.

Особливістю будь-якої профілактичної роботи в умовах виправної колонії є те, що застосування покарання саме по собі вже є профілактичним впливом, який щодо частини засуджених не дав позитивних результатів, а тому вимагає застосування додаткових заходів. У виправних колоніях застосовуються загально-кримінологічні та спеціально-кримінологічні профілактичні заходи, спрямовані на виявлення й усунення причин, умов та інших детермінант правопорушень і злочинів, тобто об'єктом профілактики виступає не тільки сама кримінальна діяльність у виправній колонії, а, насамперед, фактори, обставини, що її зумовлюють, її детермінанти.

З урахуванням вищевикладеного визначаємо профілактику суїциду серед засуджених у виправних колоніях як заходи щодо цілеспрямованого виявлення, усунення (нейтралізації) причин, умов та інших детермінант суїцидальної поведінки серед засуджених.

Профілактичні заходи, як відомо, поділяються на загальні та спеціальні. До перших відносимо заходи, що застосовуються в рамках основних засобів виправлення і безпосередньо не спрямовані на запобігання суїцидальної поведінки осіб, котрі утримуються у виправних колоніях (суспільно корисну працю, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання). Спеціальні заходи безпосередньо спрямовані на попередження суїцидальної поведінки засуджених у виправній колонії. Це система адміністративно-службових профілактичних заходів, що складається зі спеціальних комплексів режимно-оперативних, організаційних, виховних, психологічних і медичних профілактичних заходів.

На нашу думку, в контексті ефективної реалізації профілактичних заходів відомчого рівня, спрямованих на запобігання суїциду засуджених у виправних колоніях, доцільно розглянути систему виокремлених нами відомчих адміністративно-службових заходів, які включають спеціалізовані комплекси: кримінально-правові, виховні, психологічні, медичні та неспеціалізовані комплекси профілактичних заходів.

Так, одним із основних елементів кримінально-правових заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях є такий самостійний інститут кримінально-виконавчого права, як режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі – встановлена система правил поведінки засуджених, що виражається в ізоляції, диференціації умов тримання, правообмеженнях і забезпеченні розпорядку дня та застосування заходів виправного впливу з метою ресоціалізації та виправлення засуджених, виключення можливості здійснення ними нових злочинів та інших антигромадських вчинків [7, с. 121], до яких слід віднести й аутодеструктивну поведінку засуджених, у т.ч. суїцид.

Профілактичний вплив режиму полягає не тільки у примусовому впливі на засуджених, а ще і в певному наборі правообмежень, покликаних дисциплінувати поведінку та забезпечити виправлення особи.

Роль режиму як засобу попередження суїцидальної поведінки в умовах виправної колонії визначається необхідністю і можливістю нейтралізації об'єктивних передумов і детермінант цього деструктивного явища. На нашу думку, вказаним цілям сприяють: встановлений розпорядок дня в установі, періодична перевірка наявності засуджених, порядок їх пересування, вилучення заборонених до використання речей і предметів, особистий огляд, огляд житлових приміщень (камер), чітка фіксація й аналіз всіх випадків суїцидальної поведінки, постановка на профілактичний облік осіб із суїцидальною активністю, а також осіб, віднесених до групи підвищеного ризику здійснення суїцидального акту.

У системі режимних заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях важливу попереджувальну функцію як у виявленні й усуненні причин і умов, які сприяють формуванню саморуйнівної поведінки, так і в запобіганні суїцидальному акту й усуненні його причин відіграє нагляд. Працівники виправної колонії вправі втрутитися та перешкодити засудженому здійснити спробу суїциду чи членушкодження у разі виявлення такої ситуації. Зважаючи на складність і багатоаспектність досліджуваного нами питання, форми та методи нагляду та інших режимних заходів у межах цього наукового дослідження доцільно умовно розділити на дві групи профілактичних заходів: загального та спеціального характеру.

Першу групу складають загально-профілактичні заходи, направлені на виявлення й усунення причин і умов аутодеструктивної, в т.ч. суїцидальної, поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі, та безпосередньо пов'язані із забезпеченням порядку виконання і відбування покарань у виправній колонії. Ця група включає в себе як забезпечення виконання особами, котрі відбувають покарання у виправній колонії, своїх обов'язків, так і охорону їх законних прав та інтересів, серед яких найбільш пріоритетними є право на особисту безпеку та право на життя.

До загально-профілактичних заходів належать: проведення регулярних обшуків засуджених і камер, у яких вони утримуються; огляд житлової та виробничої зон виправної колонії з вилученням заборонених предметів; запобігання зберіганню та використанню засудженими промислового обладнання, робочого інструментарію не за цільовим призначенням, а також інших предметів, що можуть бути використані такими особами з метою навмисного нанесення собі членушкоджень.

Крім того, важливе місце серед загально-профілактичних заходів запобігання суїцидальної поведінки займає інформування засуджених про негативні для них наслідки вчинення правопорушень, передбачених правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, зокрема про передбачені за такі дії каральні заходи.

Погіршення режиму тягне за собою погіршення дисципліни, що частіше проявляється у таких формах аутодеструктивної поведінки, як вживання алкогольних напоїв і наркотичних речовин, внаслідок чого збільшується кількість конфліктних ситуацій, випадків суїциду та нанесення собі членушкоджень особами, засудженими до позбавлення волі.

Друга група – спеціальні профілактичні заходи суїциду, безпосередньо пов'язані з впливом на осіб, віднесених до групи підвищеного ризику вчинення суїцидальних актів в умовах виправної колонії. Такі заходи направлені на здійснення посиленого нагляду і контролю за поведінкою осіб, схильних до суїциду, особливо у період їх утримання в дисциплінарному ізоляторі, приміщеннях камерного типу, одиночних камерах, на виробництві, та реалізуються за допомогою технічних засобів нагляду та контролю.

Окрім вже перерахованих режимних заходів запобігання суїциду, на нашу думку, доцільно також використовувати такі режимні заходи, як огляд посилок і бандеролей, цензуру кореспонденції, адресованої засудженим, до участі у якій доцільно залучати психолога виправної колонії, а у разі виявлення у кореспонденції інформації, котра може спровокувати особу до суїцидальних дій, – тимчасового її вилучення з метою обрання тактики проведення заходів запобігання суїциду.

Вбачається, що не менш ефективним на шляху запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях є своєчасне виявлення та вилучення алкогольних напоїв, гральних карт, а також предметів, які можуть бути використані як знаряддя самогубства.

Враховуючи викладене, вважаємо, що режим утримання засуджених є важливим загально-кримінологічним елементом заходів запобігання суїциду серед засуджених, тому удосконалення правових норм, спрямованих на посилення режиму у виправних колоніях, сприятиме підвищенню рівня забезпечення гарантованого державою права на життя щодо осіб, засуджених до позбавлення волі.

Іншим, не менш важливим елементом кримінально-правових заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях є діяльність оперативних підрозділів виправних колоній, яка повинна включати в себе заходи загального і спеціального характеру.

До комплексу заходів загального характеру, на нашу думку, слід віднести заходи, спрямовані на запобігання протиправним діянням із боку засуджених осіб, використанню тюремної субкультури та інших норм і традицій, які мають місце в умовах виправної колонії.

До заходів спеціального характеру доцільно віднести виявлення причин і умов, що сприяють порушенню засудженими порядку відбування покарання; виявлення осіб, котрі за своїми психологічними характеристиками потенційно є об'єктами фізичного або психічного насилля з боку інших засуджених; контроль за поведінкою таких осіб; використання різних способів і засобів запобігання суїцидальній поведінці засуджених.

Особливу увагу персоналу виправної колонії необхідно приділяти засудженим із психічними відхиленнями, оскільки вони несуть особливу небезпеку в контексті можливого вчинення агресивних дій.

Окремо необхідно зупинитися на такому важливому напрямку запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях, як спеціально-кримінологічне запобігання.

Спеціально-кримінологічне запобігання – це діяльність персоналу установи виконання покарань, спрямована на здійснення профілактики суїцидів, насамперед, пов'язаних із криміналом (доведенням засуджених до суїциду, що передбачено ст. 120 Кримінального кодексу України).

Під час проведення заходів зі встановлення потенційних суїцидентів у виправних колоніях персоналу установ необхідно зосередитися на особах, щодо яких надходять дані, що свідчать про їх небезпечне становище в мікросоціальному середовищі засуджених у плані соціальної адаптації, тобто про такі обставини, які можуть призвести до конфліктної ситуації, агресивних проявів чи суїциду.

Зазначене дозволяє стверджувати, що у роботі персоналу виправної колонії, спрямованій на запобігання суїциду серед засуджених, особливу увагу необхідно приділяти вивченню негативних процесів, які відбуваються, могли або можуть відбутися у середовищі засуджених, з метою завчасного виявлення засуджених, найбільш схильних до суїциду. Це дасть змогу своєчасно запобігти вчиненню засудженим акту самогубства шляхом проведення різноманітних профілактичних заходів як стосовно самого засудженого, схильного до суїциду, так і у середовищі, яке його оточує.

Однією зі складових частин спеціально-кримінологічного запобігання є прогностична діагностика суїциду, під якою розуміється діяльність персоналу виправної

колонії, спрямована на збирання, узагальнення й аналіз інформації про схильність засуджених до різних видів суїцидальної поведінки, визначення серед них категорій, найбільш схильних до самогубства.

Важливе значення має первинна діагностика суїцидальної поведінки серед засуджених, яка проводиться з новоприбулими до виправної колонії засудженими шляхом документального вивчення особистості засудженого, проведення бесід, анкетування, психодіагностичного тестування та медичного обстеження.

Виховна робота із засудженими належить до основних заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях і повинна бути спрямована на весь спецконтингент, оскільки порівняно з іншими соціальними групами населення зазначена категорія входить до групи підвищеного ризику вчинення суїциду. Методи і прийоми виховної роботи із засудженими, спрямовані на запобігання згаданому деструктивному явищу, повинні бути підібрані індивідуально залежно від їх психологічного типу. Успішність реалізації таких виховних заходів на практиці прямо залежить від ступеня налагодженості взаємозв'язку між відділом соціально-виховної роботи та психологом установи.

Психологічні заходи запобігання суїциду серед засуджених реалізуються відразу після прибуття засуджених до виправної колонії шляхом психологічної діагностики, яка проводиться за допомогою анкетування, інтерв'ювання, особистих бесід, а також детального вивчення матеріалів особової справи засудженого.

Важливим напрямом діяльності персоналу виправних колоній, спрямованої на запобігання суїциду серед засуджених, є корекція агресивних проявів, що полягає у виявленні засуджених, схильних до агресії.

Визначення різновиду агресії дає можливість персоналу установи правильно обрати найбільш дієві психокорекційні заходи, форми та методи роботи з конкретним засудженим.

До медичних заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях відносимо: виявлення медичних факторів, які можуть служити детермінантами аутодеструктивної поведінки; ретельну діагностику та виявлення психічних розладів і відхилень у осіб, засуджених до позбавлення волі; проведення профілактичних заходів щодо осіб із психічними розладами; надання допомоги особам, котрі здійснили акт членушкодження чи спробу суїциду; проведення навчань із персоналом виправних колоній з питання надання невідкладної допомоги особам, які здійснили акт членушкодження чи спробу суїциду.

Беззаперечно, важливе значення у реалізації заходів запобігання суїциду серед засуджених мають організаційні заходи, наприклад, розробка заходів підвищення ефективності службових розслідувань у виправних колоніях за фактами смерті засуджених з метою встановлення її істинних причин і виключення насильницької смерті особи, а також за фактами доведення до самогубства та вбивств засуджених, замаскованих під самогубства.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що успішність реалізації заходів запобігання доведенню до самогубства засуджених залежить від ступеня злагодженості дій працівників усіх служб і підрозділів виправних колоній.

Крім того, враховуючи позитивний профілактичний вплив режиму виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, який полягає не тільки в примусовому впливі на засуджених, а ще і в певному наборі правообмежень, покликаних дисциплінувати поведінку та забезпечити виправлення особи, вважаємо, що зазначений самостійний інститут кримінально-виконавчого права є одним із основних елементів кримінально-правових заходів запобігання суїциду.

Список використаних джерел:

1. Тищенко А.П. Профилактика суицидального поведения осужденных в местах лишения свободы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1993. 155 с.
2. Криминология : учебное пособие / В.Е. Эминов и др. ; под общ. ред. В.Е. Эминова. Москва : ИНФРА-М: НОРМА, 1997. 495 с.
3. Криминология: альбом схем / В.А. Ананич и др. ; под общ. ред. В.А. Ананича. Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 1999. 144 с.
4. Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. Москва : Норма, 2001. 496 с.
5. Шахманов Р.А. Предупреждение самоубийств среди осужденных к лишению свободы: (правовые и криминологические аспекты): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2001. 218 с.
6. Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 482 с.
7. Кашинський М.Ю., Пономаренко Н.В. Соціально-психологічні фактори розвитку особистості з девіантною поведінкою. *Технології безперервної освіти та саморозвитку особистості* : матеріали Міжнарод. наук. конф., Гродно, 15-16 травня 2001 р. : в 3 ч. / Гродн. держ. ун-т ; редкол. : В.П. Тарантей та ін. Гродно, 2001. Ч. 2. С. 119-121.